

تحلیل و بررسی جغرافیای مرزی ایران در خلیج فارس (مطالعه موردی: گردشگری)

عباس نجفی

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

حیدر لطفی^۱

دانشیار جغرافیای سیاسی و گردشگری، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

پیروز مجتهد زاده

دانشیار جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

عزت اله عزتی

دانشیار جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۱/۲۰

چکیده

مناطق مرزی دورترین مناطق پیرامونی از مرکز می‌باشند، به همین دلیل عقب‌مانده‌ترین و محروم‌ترین مناطق هستند. توسعه نامتوازن بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی و همچنین عدم تعادل‌های منطقه‌ای به این محرومیت منجر شده است. تجارت و مبادله کالا و انسان موتور رشد و توسعه کشورهاست و کشورهای در حال توسعه برای پیشرفت لازم است به دنبال حضوری جدی‌تر در تجارت جهانی باشند. از جمله روش‌های نقش‌آفرینی در تجارت جهانی، گسترش مبادلات بین مناطق مرزی است. با توجه به گستردگی و اهمیت مرزهای ایران در خلیج فارس ضرورت دارد که ساماندهی فضای مرزی ایران در این منطقه از لحاظ گردشگری مورد بررسی قرار گیرد. این مقاله چند متغیر اساسی یعنی مرزها، قاچاق، گردشگری را در کنار هم مطالعه می‌کند و عرصه مورد مطالعه آن نیز جنوب ایران و مرزهای آبی خلیج فارس است. در این تحقیق از روش ترکیبی، توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از بررسی‌های اسنادی و کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی استفاده و با توجه به اطلاعات به دست آمده، به بررسی جاذبه‌ها، امکانات، خدمات و وضعیت کلی گردشگری در منطقه پرداخته، سپس برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها از مدل SWOT استفاده شده است.

واژگان کلیدی: جغرافیای مرزی، قاچاق، گردشگری، خلیج فارس.

مقدمه

هر کشوری که به آب‌های آزاد دسترسی دارد، به ناچار دارای مرز دریایی است. مجمع‌الجزایرها مانند فیلیپین و برخی از کشورهای جزیره‌ای مانند ایسلند، صرفاً دارای مرز دریایی می‌باشند. از نظر حقوقی، قوانین حاکم بر آب‌های ساحلی با قوانین حاکم بر خاک یک کشور متفاوت است (Hafez Nia, 1992). در بخشی از آب‌های ساحلی که به آب‌های سرزمینی معروف‌اند و در داخل مرز دریایی هر کشور جای می‌گیرند، کلیه حقوق آب‌ها و عمق دریاها متعلق به کشور مربوطه بوده ولی حق عبور بی‌ضرر کشتی‌های سایر کشورها به رسمیت شناخته می‌شود (Mojtahedzadeh, 1974). همچنین در بعضی مناطق دریایی مثل منطقه انحصاری-اقتصادی یا فلات قاره، کشور ساحلی تنها از بخشی از حقوق برخوردار است مانند استفاده از منابع زیر بستر دریا یا اکتشاف و استخراج نفت یا ماهیگیری در این مناطق کشتیرانی سایر کشورها آزاد است (Wilson, 1987). بر اساس مقررات حقوق بین‌الملل از جمله کنوانسیون سازمان ملل متحد درباره حقوق دریا و کنوانسیون ژنو راجع به دریای سرزمینی و منطقه نظارت، مرز دریای سرزمینی، معمولاً به خط فرضی‌ای گفته می‌شود که فاصله‌ای برابر با حداکثر دوازده مایل دریایی (هر مایل دریایی امروزه معادل دقیقاً ۱۸۵۲ متر تعریف می‌شود) از خط مبدأ ساحل هر کشور دارد. این مرز برای منطقه نظارت ۲۴ مایل و برای مناطق فلات قاره و انحصاری اقتصادی ۲۰۰ مایل است. خط مبدأ معمولاً خط ساحل در پایین‌ترین حالت جزر در فصل بهار است که به خط مبدأ عادی نیز شهرت دارد (Sabbagh Kermani and Amiriyan, 2000).

تجارت موتور رشد و توسعه کشورهاست و کشورهای درحال توسعه برای پیشرفت لازم است به دنبال حضوری جدی‌تر در تجارت جهانی باشند. از جمله روش‌های نقش‌آفرینی در تجارت جهانی، گسترش مبادلات بین مناطق مرزی است. مناطق مرزی دورترین مناطق پیرامونی از مرکز می‌باشند، به همین دلیل عقب‌مانده‌ترین و محروم‌ترین مناطق هستند (Sariolghalam, 1995). توسعه نامتوازن بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی و همچنین عدم تعادل‌های منطقه‌ای به این محرومیت منجر شده است. توسعه مناطق مرزی این امکان را به وجود می‌آورد که از هزینه‌های روانی و اقتصادی مهاجرت اجتناب شود و منابع طبیعی و تجهیزات سرمایه‌ای و زیرساخت‌های اجتماعی مورد بهره‌برداری قرار گیرد (Mojtahedzadeh, 2000). یکی از گام‌های مؤثر برای نگهداشت جمعیت و ایجاد اشتغال در مناطق مرزی ایجاد تجارت مرزی است که نتایج تحقیقات نشان از اثرات مثبت اقتصادی آن از جمله افزایش اشتغال، کاهش فقر، افزایش درآمد و کاهش تمایل مهاجرت ساکنان مناطق مرزی به جاهای دیگر است. در واقع اقتصاد مناطق مرزی خود می‌تواند نقش اساسی در ترقی، پیشرفت و توسعه اقتصادی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، توزیع مناسب درآمد و همگرایی اقتصادی نواحی مرزی داشته باشد و بستر تهیه مواد اولیه برای مراکز تولیدی و همچنین دریچه‌ای برای صادرات محصولات تولیدی و فضایی راهبردی در فرایند توسعه کشور به شمار می‌رود (Hafeznia, 2006). مجموع طول پیرامون و کرانه‌های ایران ۸۷۳۱ کیلومتر است که شامل مرزها و کرانه‌های آبی، رودخانه‌ای و خشکی است. از این مقدار ۲۷۰۰ کیلومتر (حدود ۳۱ درصد) مربوط به کرانه‌های دریایی در خلیج فارس، دریای عمان و دریای مازندران است (افشار سیستانی، ۱۳۸۶). مرزهای رودخانه‌ای ایران با همسایگان برابر ۱۸۳۰ کیلومتر (۲۰/۹ درصد)، مرزهای خشکی با همسایگان برابر ۴۱۱۳ کیلومتر (۴۷/۱ درصد) و مرزهای

دریاچه‌ای و باتلاقی در حدود ۸۸ کیلومتر (۱ درصد) است (Ezzati 2016). خط مبدأ دریای سرزمینی در خلیج فارس و دریای عمان در ۲۵ نقطه مشخص و بر روی نقشه پیاده شده است. به موجب ماده یک قانون مناطق دریایی، حاکمیت ایران خارج از قلمرو خشکی و آب‌های داخلی و جزایر خود در خلیج فارس و تنگه هرمز و دریای عمان، بر منطقه‌ای از آب‌های متصل به خط مبدأ که دریای سرزمینی نامیده می‌شود، گسترش می‌یابد (Ezzati, 2005). حاشیه خلیج فارس ثروتی بی‌پایان است که به سرزمینی بسیار جذاب برای گردشگران اروپایی و دیگر نقاط جهان تبدیل شده است اما بیشتر این گردشگران مقصد خود را چند کیلومتر دورتر از سواحل ایران انتخاب می‌کنند یا اینکه همیشه تیم‌های ورزشی ایران باید برای انجام بازی‌های بین‌المللی ساحلی به قسمت جنوبی این خلیج بروند، حال آن که امکانات گردشگری ایران از نظر تاریخی و اقلیم منطقه از دیگر همسایگانش بهتر و بیشتر بوده است. سؤال اصلی مقاله این است که گردشگری چه نقشی در پیشرفت درون‌زای اقتصاد جنوب کشور ایفا می‌کند؟ در این تحقیق از روش ترکیبی، توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از بررسی‌های اسنادی و کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی استفاده و با توجه به اطلاعات به دست آمده، به بررسی منطقه پرداخته، سپس برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها از مدل SWOT استفاده شده است. برای این منظور محیط درونی (نقاط قوت و ضعف) و محیط بیرونی (فرصت‌ها و تهدیدها) منطقه مطالعه گردید و سپس برای تکمیل اطلاعات به دست آمده، به وسیله پرسش‌نامه مرتبط نظرخواهی شد که با وزن دهی به موارد موردنظر به تکمیل ماتریس SWOT و در نهایت به ارائه راهبردها و استراتژی‌های مناسب جهت توسعه منطقه پرداخته شده است. بعد از جمع‌آوری داده‌ها، پردازش و تحلیل داده‌ها به وسیله نرم‌افزار SPSS انجام شده و با استفاده از مدل تاپسیس رتبه‌بندی و سطح‌بندی پتانسیل‌های گردشگری و قاجاق از نظر پاسخ‌دهندگان صورت گرفته است. در ادامه فرضیات تحقیق بر اساس تحلیل عاملی تأییدی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

رویکرد نظری

جغرافیای سیاسی شاخه‌ای از علم جغرافیا است که تأثیرپذیری و تأثیرگذاری سیاست و قدرت در محیط جغرافیایی و به بیان دیگر، تأثیر تصمیمات سیاسی بر محیط جغرافیایی را مورد کاوش و بررسی قرار می‌دهد (Zeinabedin et al., 2012). نقش ویژه جغرافیای سیاسی، سازمان‌دهی سیاسی فضا (هماهنگی قسمت‌های مختلف) در سطح محلی، ملی و منطقه‌ای است؛ و امروزه در ایران این رشته به نام مطالعات منطقه‌ای شناخته می‌شود (Camp and Harkaway, 2004). ژئوپلیتیک که به‌طور سنتی بر اساس اطلاعات، دیدگاه‌ها و تکنیک‌های جغرافیایی به مسائل سیاست خارجی کشورها می‌پردازد، یک نوع جغرافیای سیاسی کاربردی قلمداد می‌شود. جغرافیای سیاسی پدیده‌های سیاسی را در فضای درونی یک کشور مورد بحث قرار می‌دهد که به‌طور سنتی شامل مفاهیمی مانند مرز، ملت، حکومت و سرزمین است (Mojtahedzadeh, 2007). واژه‌ای است که در زمینه‌های متعدد و رشته‌های گوناگون از قبیل فلسفه، جامعه‌شناسی، معماری و شهرسازی بطور وسیع استفاده می‌شود. لیکن تکرار کاربرد واژه فضا به معنی برداشت یکسان از این مفهوم در تمام زمینه‌های فوق نیست، بلکه تعریف فضا از دیدگاه‌های مختلف قابل بررسی است (Brzeinski Et al. 1909). مطالعات نشان می‌دهد با وجود درک مشترکی که به نظر می‌رسد از این واژه وجود دارد، تقریباً توافق مطلق در مورد تعریف فضا در مباحث علمی به چشم نمی‌خورد و این واژه از تعدد معنایی نسبتاً

بالایی برخوردار است و تعریف مشخص و جامعی وجود ندارد که دربرگیرنده تمامی جنبه‌های این مفهوم باشد (Appa, 1999). فضا یک مقوله بسیار عام است. فضا تمام جهان هستی را پر می‌کند و ما را در تمام طول زندگی احاطه کرده است و... فضا ماهیتی جیوه مانند دارد که چون نهری سیال، تسخیر و تعریف آن را مشکل می‌نماید. اگر قفس آن به اندازه کافی محکم نباشد، به راحتی به بیرون رسوخ می‌کند و ناپدید می‌شود (Bridge and Wood, 2005). فضا می‌تواند چنان نازک و وسیع به نظر آید که احساس وجود بعد از بین برود (برای مثال در دشت‌های وسیع، فضا کاملاً بدون بعد به نظر می‌رسد) و یا چنان مملو از وجود سه بعدی باشد که به هر چیزی در حیطه خود مفهومی خاص بخشد. با اینکه تعریف دقیق و مشخص فضا دشوار و حتی ناممکن است، ولی فضا قابل اندازه‌گیری است (Carmody and Owusu, 2007). مثلاً می‌گوییم هنوز فضای کافی موجود است یا این فضا پر است. نزدیک‌ترین تعریف این است که فضا را خلأ در نظر بگیریم که می‌تواند شیء را در خود جای دهد و یا از چیزی آکنده شود. نکته دیگری که در مورد تعریف فضا باید خاطر نشان کرد، این است که همواره بر اساس یک نسبت که چیزی از پیش تعیین شده و ثابت نیست، ارتباطی میان ناظر و فضا وجود دارد. به طوری که موقعیت مکانی شخص، فضا را تعریف می‌کند و فضا بنا به نقطه دید وی به صورت‌های مختلف قابل ادراک است (Cohen, 2009).

منطقه در برگیرنده تعدادی از کشورها است که به لحاظ جغرافیایی به هم نزدیک و در سیاست خارجی نیز از روابط متقابل برخوردار باشد. جان کالین می‌گوید منطقه از یک عرصه جغرافیایی تشکیل می‌شود که به لحاظ فرهنگی یا فیزیکی تجانس داشته باشند. دیوید ای. لیک منطقه را مجموعه‌ای از کشورها می‌داند که از نظم جغرافیایی و ویژگی‌های مشترک مانند سطح توسعه، فرهنگ یا نهادهای سیاسی باهم در پیوند باشند (Kawac, 2010). خط مرزی، خطی اعتباری و قراردادی است که به منظور تحدید حدود یک کشور روی زمین و اسناد مرزی مشخص می‌شود. خطوط مرزی میان کشورها گاهی به وسیله عوارض طبیعی مانند ژرفگاه‌ها و میان آب‌ها و گاهی با استفاده از خطوط فرضی و قراردادی (مانند بخش عمده‌ای از مرز میان کانادا و آمریکا که برابر با مدار ۴۹ درجه است) تعیین و توافق شده است (Jong, 2008). نواحی مرزی محدوده‌هایی هستند که در آخرین حد قلمرو حاکمیت یک کشور قرار دارند و نواحی داخلی یک کشور را از نواحی کشورهای آن سوی مرز متمایز می‌سازند. این نواحی به خاطر برخورداری از موقعیت جغرافیایی خاص و داشتن بازارچه‌های مرزی و مناطق آزاد تجاری و صنعتی و قرارگیری در معرض تهدیدات از اهمیت خاصی برخوردارند (Harvey, 2003).

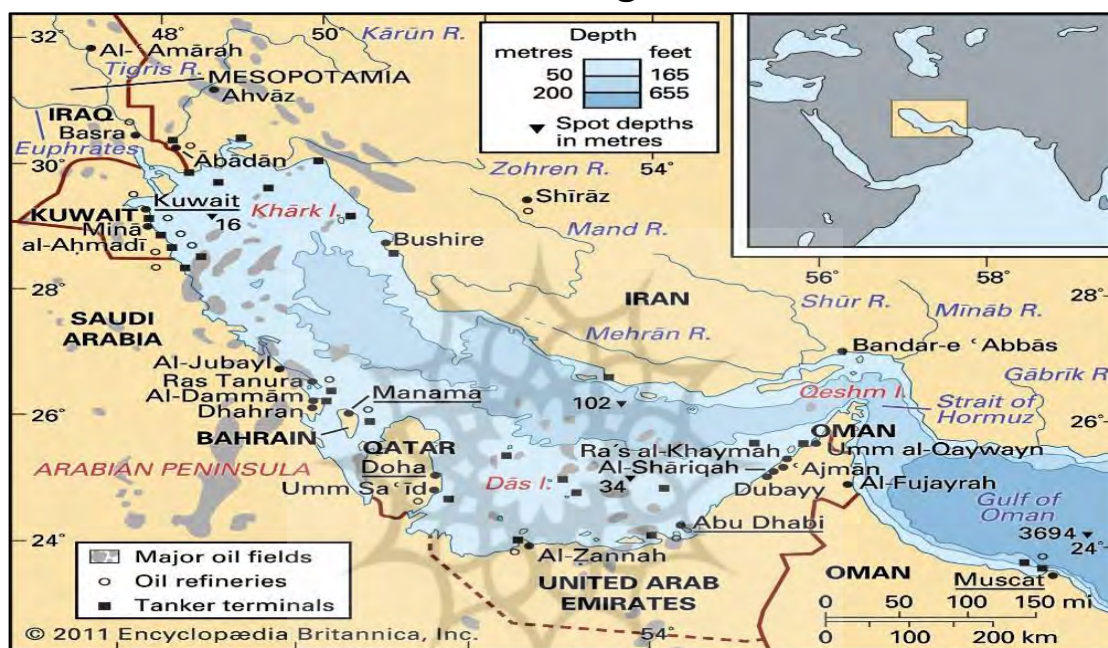
لغت توریسم از کلمه تور به معنای گشتن اخذ شده که ریشه در لغت لاتین Tourns به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدأ و مقصد و چرخش دارد که از یونانی به اسپانیا، فرانسه و در نهایت به انگلیس راه یافته است (Mane, 2006). در گذشته به گردشگران سیاح نیز گفته می‌شد که در اصل واژه‌ای عربی برگرفته از فعل سیاحت بوده است. سازمان جهانی گردشگری با توجه به تمامی تعاریف گردشگری که تا قبل از سال ۱۹۹۴ ارائه شده بودند در سال ۱۹۹۵ یک تعریف نهایی منتشر کرد: مجموعه فعالیت‌های فرد یا افرادی که به مکانی غیر از مکان عادی زندگی خود مسافرت و حداقل یک شب و حداکثر یک سال در آنجا اقامت می‌کنند و هدف از مسافرت آنان نیز گذراندن اوقات فراغت است. البته اهدافی نظیر اشتغال و کسب درآمد شامل آن نمی‌شود بر این اساس کسانی که شامل این تعریف می‌شوند نیز گردشگر نامیده می‌شوند (Mercille, 2008).

واژه توریسم از کلمه تور به معنای گشتن اخذ شده که ریشه در لغت لاتین turns به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدأ و مقصد و چرخش دارد که از طریق زبان‌های فرانسه و انگلیسی به فارسی راه یافته است. معادل فارسی آن گردشگری است (Saouli, 2016). افراد ثروتمند معمولاً به اقصی نقاط جهان سفر می‌کنند تا شاهکارهای هنری را ببینند، زبان‌های جدید بیاموزند، با فرهنگ‌های جدید آشنا شوند یا با غذاهای دیگر کشورها آشنا شوند. اصطلاحات «توریسم» و «توریست» اولین بار در سال ۱۹۳۷ توسط جامعه ملل مورد استفاده قرار گرفتند. گردشگری به سفر به خارج از کشور و با مدت زمان بیش از ۲۴ ساعت اطلاق می‌شود (Gelvin, 2018). نظریه رشد درون‌زا بر آن است که رشد اقتصادی به علت نیروهای درونی اقتصاد و نه عوامل بیرونی رخ می‌دهد. بر اساس این نظریه سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی، نوآوری و دانش اثر قابل توجهی در رشد اقتصادی دارد. این نظریه با تمرکز بر اثرات جانبی مثبت و اثرات سرریز حاصل از یک اقتصاد دانش‌بنیان به دنبال توسعه اقتصادی است (Haenle Et al., 2018). نظریه رشد درون‌زا در درجه اول ادعا می‌کند که در درازمدت نرخ رشد اقتصاد بستگی به سیاست‌های تشویق تولید علم دارد. برای مثال یارانه برای تحقیق و توسعه یا آموزش و پرورش موجب افزایش نرخ رشد در برخی از مدل‌های رشد درون‌زا می‌شود چراکه انگیزه‌ای برای نوآوری ایجاد می‌کند. در اقتصاد درون‌زا، مقابله با قاچاق کالا، به عنوان امری خطیر در دستور کار قرار می‌گیرد و با عنایت به آسیب‌های این پدیده، مقابله جدی با آن در صدر اولویت مردم و دستگاه‌های ذی‌ربط قرار می‌گیرد، در چنین اقتصادی، واردات بی‌رویه حتی به صورت مجاز نیز به مثابه آفتی جدی برای کشور تلقی می‌شود و عموم مردم با اجتناب از خرید آن، معادلات نظام عرضه و تقاضا را آن‌چنان بر هم می‌زنند که برای واردکنندگان خرید محصولات خارجی با خسارات جدی همراه خواهد شد و به تبع چنین رویکردی (وارد کردن محصولات خارجی) جز در موارد خاص محلی از اعراب نخواهد داشت (Holmquist and Rydqvist, 2016). نظریه‌پردازانی که به مقولات رشد و توسعه درون‌زا توجه کرده‌اند به دو گروه تقسیم می‌شوند. گروه اول که آندره گوندر فرانک از شاخص‌ترین چهره‌های آن است هیچ تمایزی میان مبانی رشد درون‌زا و برون‌زا قائل نیست. در تعریفی که گوندر فرانک از مقوله رشد درون‌زا و برون‌زا ارائه می‌دهد کمترین نشانه‌ای حاکی بر ارجحیت یکی بر دیگری نمی‌توان یافت. او هر دوی این راه‌های رشد را سرمایه‌دارانه می‌داند و از این رو معتقد است که هیچ‌یک حاوی دورنمایی از رشد و توسعه برای کشورهای جهان سوم نیست. در کتابی به نام «سرمایه‌داری و توسعه نیافتگی در آمریکای لاتین» گوندر فرانک با نقد تئوری توسعه درون‌گرا و برون‌گرا که اولی از سوی برخی گرایش‌های مارکسیستی و هواداران اندیشه‌های سوسیالیستی آینده مطرح می‌شد، می‌نویسد: «هیچ نوع از توسعه سرمایه‌داری خواه درون‌گرا و خواه برون‌گرا نمی‌تواند شیلی را از توسعه نیافتگی رهایی بخشد» (Hiltermann, 2018). امروز آندره گوندر فرانک در بخشی از نظریات خود تجدیدنظر کرده و به ارزیابی‌های جدیدی از تاریخچه سرمایه‌داری رسیده است. مناسبات درون‌زا نه فقط با سرمایه‌داری بیگانه نیست بلکه با پیوستن به بازار جهانی نیز منافات ندارد: «اگر این روزها اتحاد جماهیر شوروی و چین مایل‌اند تا تقسیم‌کار بین‌المللی را بپذیرند، این بدان معنا نیست که این کشورها اصل توسعه خود مرکزگرا را کنار نهاده‌اند» در اینجا دیگر به نقد سیستم اجتماعی-سیاسی که سمیر امین همچون پوسته سیاسی این سیستم اقتصادی معرفی می‌کند، نخواهیم پرداخت و فقط به ذکر همین یک نکته اکتفا می‌کنیم که او جایگزینی احزاب و سازمان‌ها و اصناف را با

اشکال پیش پا افتاده تشکلات مردمی از جمله عواملی می‌داند که هم مردمی بودن نظام اجتماعی در کشوری که استراتژی رشد درون‌زا را برگزیده است تأمین می‌کند و هم موفقیت آن را تضمین خواهد کرد. به زعم او این تشکلات قادر خواهند بود که بر عادلانه بودن نظام توزیع سود ناشی از تولید ارزش اضافی نظارت و کنترل کنند (Balaguer and Gantavella-Jorda, 2002).

محیط مورد مطالعه

خلیج فارس (به زبان فارسی و به عربی الخلیج الفارسی) در ۲۴ تا ۳۰ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ تا ۵۶ درجه و ۲۵ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار دارد (Afshar Sistani, 2007).

Source: (https://www.britannica.com) نقشه ۱: موقعیت جهانی و منطقه‌ای خلیج فارس

خلیج فارس امروزی بخش کوچکی از گستره آبی پهناوری است که در روزگاران قدیم خلیج فارس نامیده می‌شد زیرا در گذشته دریای پترس تمامی دریای مکران (عمان) و بخشی از اقیانوس هند را تا حدود رود سند در بر می‌گرفته است (Hafez Nia, 1992). خلیج فارس امروزه به آبراهی تلقی می‌شود که در امتداد دریای مکران (عمان) قرار گرفته و با کشورهای باستانی ایران و کشورهای عربی عربستان، کویت، قطر، امارات، بحرین، عمان و عراق مرز آبی مشترک دارد. وسعت آن بین ۲۲۰ تا ۲۴۰ هزار کیلومترمربع است یعنی تقریباً مساحتی نصف مساحت دریای خزر (Mojtahedzadeh, 1976). طول سواحل خلیج فارس ۳۰۰۰ کیلومتر است که بیشترین خط ساحلی را ایران دارا است یعنی از دهانه فاو گرفته تا تنگه هرمز جزو مناطق ساحلی ایران محسوب شده و بقیه خطوط ساحلی کشورهای عربی حوزه خلیج فارس را شامل می‌شود (Wilson, 1987). بنابراین از ۳۰۰۰ کیلومتر خط ساحلی ۱۷۲۲ کیلومتر آن از آن ایران است. طول خلیج فارس از عراق تا تنگه هرمز ۱۰۰۰ کیلومتر و عرض آن در بعضی جاها بین ۱۰۰ تا ۳۰۰ کیلومتر است. عمق خلیج فارس در نقاط گوناگون مختلف است. در تنگه هرمز متوسط عمق آب ۱۰۰ متر، در اطراف جزیره هرمز ۸۰ متر، در کل سواحل ایران ۷۰ متر و در سواحل جنوبی آن متوسط عمق آب به ۱۵ متر نمی‌رسد ولی به صورت کلی عمق متوسط آب در خلیج فارس ۳۵ متر است (Sariolghalam, 1995).

خلیج فارس از شرق از طریق تنگه هرمز و دریای مکران (عمان) به اقیانوس هند راه دارد و از غرب به رودخانه اروندرود در خوزستان ایران که حاصل پیوند دو رودخانه دجله و فرات در عراق و الحاق رود کارون در ایران به آن است ختم می‌شود. طول خلیج فارس از تنگه هرمز تا آخرین نقطه پیشروی آن در جانب مغرب حدود ۸۰۵ کیلومتر است (Pouya, 2019). خلیج فارس به عنوان گرم‌ترین پهنه آبی دنیا شناخته شده است و از نظر آب و هوایی شرایط خشک و نیمه استوایی دارد، عریض‌ترین بخش آن ۱۸۰ مایل است و عمیق‌ترین نقطه آن ۹۳ متر در ۱۵ کیلومتری تنب بزرگ و کم‌عمق‌ترین بخش آن در غرب بین ۱۰ تا ۳۰ متر است. عمق کم خلیج فارس باعث شده است که خشکی مرتب به درون دریا پیشروی نماید (Mojtahedzadeh, 2000). در عین شوری زیاد آب، ۲۰۰ چشمه آب شیرین در کف و ۲۵ چشمه کاملاً شیرین در سواحل این دریا جریان دارد که همگی از کوه‌های زاگرس یا پارس ایران سرچشمه می‌گیرند، اروند، کارون، دیاله، زاب، جراحی، مند، دالکی و میناب بزرگ‌ترین و پرآب‌ترین رودهایی هستند که به خلیج فارس می‌ریزند (Moradi Nia et al., 2019). گرمای هوا گاهی در تابستان ۵۰ درجه و برودت آن در زمستان تا ۳ درجه گزارش شده است. بنادر کیش، بندرعباس، خرمشهر، دبی، شارجه، ابوظبی، کویت، بحرین، دوحه و بصره، خلیج فارس را به قطب اقتصادی و توریستی جهان تبدیل کرده است. خلیج فارس از نظر ژئوپلیتیک، استراتژیک، انرژی و همچنین تاریخ و تمدن، یک پهنه آبی مهم و منحصر به فرد در کل جهان محسوب می‌شود (Hafeznia, 2006).

Source: (https://www.biorxiv.org) نقشه ۲: مهم‌ترین بنادر خلیج فارس

خلیج فارس امروزه با وسعتی در حدود ۲۳۷۴۷۳ کیلومتر مربع (اندازه‌گیری شده توسط مدیریت هیدرو گرافی سازمان جغرافیایی ایران، سال ۱۳۸۶) پس از خلیج مکزیکو و خلیج هودسن سومین خلیج بزرگ جهان محسوب می‌شود (Ashouri and Mortezaie, 2018). خلیج فارس با توجه به آنکه به اقیانوس هند راه دارد و به دریای مکران نیز متصل است با این حال از کم‌عمق‌ترین دریاها (که ۹۳ متر بیشترین عمق آن است) محسوب می‌شود و در ردیف دریاهای بالتیک و خلیج هودسن قرار دارد. این در حالی که عمق دریای مکران در برخی نقاط به ۳۰۰۰ متر نیز می‌رسد و عمق دریای سرخ هم از ۱۰۰۰ بیشتر است (Akhbari, 2017). میانگین ژرفای خلیج فارس ۳۰ متر است. این پهنه آبی قدیمی‌ترین دریایی است که بشر آن را می‌شناخته است بر پایه نقشه‌های تکتونیک خلیج فارس جزء

کانون‌های زلزله خیز ایران است دانشنامه بریتانیکا در این خصوص نوشته است آخرین حرکتی که خلیج فارس در معرض آن قرار داشته و دارد عبارت است از بالا آمدن تدریجی است زلزله در خلیج فارس و گاهی بسیار شدید است (Dikshit, 1995).

یافته‌ها

در این مقاله از روش ترکیبی، توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از بررسی‌های اسنادی و کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی استفاده و با توجه به اطلاعات به دست آمده، به بررسی جاذبه‌ها، امکانات، خدمات و وضعیت کلی گردشگری در منطقه پرداخته، سپس برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها از مدل SWOT استفاده شده است. برای این منظور محیط درونی (نقاط قوت و ضعف) و محیط بیرونی (فرصت‌ها و تهدیدها) منطقه مطالعه گردید و سپس برای تکمیل اطلاعات به دست آمده، به وسیله پرسش نامه مرتبط با گردشگری نظرخواهی شد که با وزن دهی به موارد موردنظر به تکمیل ماتریس SWOT و در نهایت به ارائه راهبردها و استراتژی‌های مناسب جهت توسعه مرزهای ایران در خلیج فارس پرداخته شده است. بعد از جمع‌آوری داده‌ها، پردازش و تحلیل داده‌ها به وسیله نرم‌افزار SPSS انجام شده و با استفاده از مدل تاپسیس رتبه‌بندی و سطح-بندی پتانسیل‌های مرزهای ایران در خلیج فارس از نظر پاسخ دهندگان صورت گرفته است. در ادامه فرضیات تحقیق بر اساس تحلیل عاملی تأییدی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۱- یافته‌های توصیفی

در این پژوهش جهت تعیین اندازه حجم نمونه بر اساس محاسبات آماری و از فرمول کوکران استفاده شده است؛

$$n = \frac{\frac{Z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{Z^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

جامعه آماری پژوهش متخصصان و کارشناسان حوزه گردشگری هستند که حجم نمونه تحقیق نیز با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ به دست آمده است.

یافته‌های تحلیلی

- کاربرد مدل SWOT در تحلیل پتانسیل‌های مرزهای ایران در خلیج فارس

تکنیک یا ماتریس (SWOT) ابزاری برای شناخت تهدیدها و فرصت‌های موجود در محیط بیرونی یک سیستم و بازشناسی ضعف‌ها و قوت‌های داخلی آن به منظور سنجش وضعیت و تدوین راهبرد برای هدایت و کنترل آن سیستم است. تجزیه و تحلیل سوات بر این منطق استوار است که استراتژی اثربخش، قوت‌ها و فرصت‌ها را حداکثر می‌کند، در عین حال که ضعف‌ها و تهدیدات آن را به حداقل می‌رساند (Hong & Cha, 2010: 136). این روش نتیجه مستقیم مدل دانشکده تجاری‌هاروارد است. در واقع، این روش بهترین استراتژی برای سازمان‌هاست. به‌طور خلاصه می‌توان گفت که این تکنیک ابزاری برای تحلیل وضعیت و تدوین راهبرد است و این امور از طریق:

۱. بازشناسی و طبقه‌بندی قوت‌ها و ضعف‌های درونی سیستم

۲. بازشناسی و طبقه‌بندی فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در محیط خارج سیستم تکمیل ماتریس سوات و تدوین راهبردهای گوناگون برای هدایت سیستم در آینده صورت می‌گیرد (Golkar, 2005:49). مدل SWOT یکی از ابزارهای استراتژیک تطابق نقاط قوت و ضعف درون سیستمی با فرصت‌ها و تهدیدات برون سیستمی است. این مدل تحلیلی سیستماتیک را برای شناسایی این عوامل و انتخاب استراتژی که بهترین تطابق بین آن‌ها را ایجاد می‌نماید، ارائه می‌دهد. از دیدگاه این مدل، یک استراتژی مناسب قوت‌ها و فرصت‌ها را به حداکثر و ضعف‌ها و تهدیدها را به حداقل ممکن می‌رساند. برای - این منظور، نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدها در چهار حالت کلی SO، WO، ST، WT پیوند داده می‌شوند و گزینه‌های استراتژی از بین آن‌ها انتخاب می‌شوند (Harrison & Carson, 2003: 192). برای تهیه و ساخت جدولی از این عوامل و چگونگی تأثیرگذاری آن بر کارکردهای مرزهای ایران در خلیج فارس و تحلیل آن مراحل زیر انجام گرفته است:

در ستون یک نوع عوامل مؤثر در مرزهای ایران در خلیج فارس قرار می‌گیرد که به انواع اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، اکولوژیکی و نهادی تقسیم شده است. در ستون دو (عوامل خارجی و داخلی)، مهم‌ترین قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای مرزهای ایران در خلیج فارس قرار گرفته است. در ستون سه (وزن)، به هر یک از این عوامل و بر اساس اثر احتمالی آن‌ها بر موقعیت استراتژیک فعلی سیستم (بر اساس نتایج یافته‌های حاصل از شناخت و تجزیه و تحلیل وضع موجود) وزنی از یک (مهم‌ترین) تا صفر (بی‌اهمیت‌ترین) می‌دهیم. هر چقدر وزن بیشتر باشد، تأثیر بر موقعیت کنونی و آینده آن سیستم بیشتر خواهد بود (جمع ستون ۲ بدون توجه به تعداد عوامل ۱ است). در ستون چهار (درجه‌بندی)، به هر عامل و بر اساس اهمیت و موقعیت کنون سیستم به آن عامل خاص امتیازی از ۵ (بسیار خوب) تا ۱ (ضعیف)، (بر اساس نتایج یافته‌های حاصل از شناخت و تجزیه و تحلیل وضع موجود) می‌دهیم. این درجه‌بندی نشان می‌دهد که سیستم چگونه به هر یک از عوامل پاسخ می‌دهد.

در ستون پنج (امتیاز وزنی)، وزن را در درجه هر عامل (ستون ۲ ضرب در ستون ۳) ضرب می‌کنیم تا به این وسیله امتیاز وزنی آن به دست آید. به این ترتیب برای هر عامل، یک امتیاز وزنی از ۱ تا ۵ به دست می‌آید که به‌طور متوسط (میانگین) این امتیاز عدد ۳ است. سرانجام، امتیازات وزنی تمام عوامل خارجی و داخلی در ستون ۵ را به‌طور جداگانه با یکدیگر جمع می‌زنیم و امتیاز وزنی را محاسبه می‌کنیم. امتیاز وزنی کل نشان می‌دهد که یک سیستم چگونه به عوامل و نیروهای موجود و بالقوه در محیط بیرونی‌اش پاسخ می‌دهد. همیشه متوسط امتیاز وزنی کل در یک سیستم در یک زمینه عدد ۳ است، چنانچه بالاتر از آن باشد اهمیت آن بیشتر و اگر کمتر از آن باشد، از اهمیت و تأثیر گذاری کمتری برخوردار است (Hanger and Violin, 2005: 92).

۱- نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها

به منظور ارائه راهکارهای و سیاست‌های تحلیل پتانسیل‌های مرزهای ایران در خلیج فارس و نقش آن در توسعه جنوب کشور، در این نواحی شناخت عوامل چهارگانه فوق در جهت رفع نقاط ضعف و تهدیدها و بهبود قوت‌ها و فرصت‌ها امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌گردد. بر این مبنا راهکار توسعه این نواحی با فهرست نمودن مهم‌ترین نقاط قوت و فرصت‌ها به منظور طرح استراتژی‌های تهاجمی مبتنی بر بهره‌گیری از برتری‌های رقابتی منطقه، تبیین مهم‌ترین فرصت‌های پیش رو به منظور رفع نقاط ضعف درون ناحیه‌ای، از طریق ارائه استراتژی‌های بازنگری به

منظور تخصیص مجدد منابع، طرح مهم‌ترین قوت‌های درون ناحیه‌ای به منظور رفع تهدیدهای برون ناحیه‌ای، با تأکید بر استراتژی‌های تنوع بخشی در جهت رفع نیازمندی‌های ناحیه و نیز طرح استراتژی‌های تدافعی به منظور رفع آسیب‌پذیری سایر نواحی به مرحله اجرا گذاشته می‌شود.

جدول ۱- نتایج تجزیه و تحلیل عوامل داخلی (نقاط قوت)

انواع عوامل موثر	قوت‌ها	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
اقتصادی	شرایط مناسب جهت سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی گردشگری	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	دیدگاه مثبت مردم در مورد مشارکت افراد برای توسعه گردشگری	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	آمدگی گردشگران جهت هزینه کردن در زمینه فراغت و تفریح	۰/۰۳	۳	۰/۰۶
اجتماعی فرهنگی	همکاری و مشارکت در بین مردم و آگاهی آن‌ها	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	آداب و رسوم، فرهنگ بومی و مکانهای تاریخی و دیدنی	۰/۰۸	۴	۰/۳۲
	خونگرمی و مهمان‌نوازی مردم	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
اکولوژیکی	دسترسی مناسب به نواحی دیدنی برای گردشگران ورودی به منطقه	۰/۲	۲	۰/۰۴
	وجود مناطق ساحلی و چشم‌انداز ساحلی منحصر به فرد منطقه	۰/۷	۴	۰/۲۸
	تنوع چشم‌انداز زیبا در منطقه	۰/۰۶	۴	۰/۲۴
نهادی	تنوع گونه‌های آبی و کنار آبی و پرندگان موجود در منطقه	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	اعتقاد مسئولین به اشتغال زایی و ایجاد بستر مناسب جهت گسترش گردشگری شهری	۰/۰۱	۱	۰/۰۱
	وجود ناسبات مناسب آب و برق و..	۰/۰۲	۳	۰/۰۶
	همکاری سازمانها و نیروهای امنیتی جهت برقراری امنیت و رفاه	۰/۰۲	۳	۰/۰۶
	جمع	۰/۴۷		۱/۶۱

Source: (Research findings, 2019)

۲- عوامل مؤثر داخلی بر گردشگری در ناحیه مورد مطالعه

هدف این مرحله سنجش محیط داخلی ناحیه مورد مطالعه جهت شناسایی نقاط ضعف و قوت، یعنی جنبه‌هایی که در راه دستیابی به اهداف برنامه‌ریزی و اجرای تکلیف‌های آن مساعد یا باز دارنده است، است. در این قسمت نقاط قوت و نقاط ضعف و در چهارچوب ابعاد اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، اکولوژیکی و نهادی به شرح ذیل تقسیم‌بندی شده است که در جدول ۱ و ۲ آورده شده است.

جدول ۲- نتایج تجزیه و تحلیل عوامل داخلی (نقاط قوت)

انواع عوامل موثر	ضعف‌ها	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
اقتصادی	عدم وجود برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های محلی در این ناحیه	۰/۰۳	۰/۳	۰/۰۹
	عدم سرمایه‌گذاری برای شناسایی نواحی مستعد در زمینه گردشگری	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	کمبود امکانات انائی توسط نهادهای دولتی با بخشهای عمومی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
اجتماعی - فرهنگی	کمبود نیروهای نخست و آموزش دیده در زمینه گردشگری ساحلی	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	عدم آشنایی مردم بومی و عدم آموزش آنها در نحوه برخورد با گردشگران	۰/۰۲	۳	۰/۰۹
	افزایش تعداد جوانان بیکار	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
اکولوژیکی	پایین بودن سطح آگاهی مردم در خصوص مزایای توریسم	۰/۰۲	۳	۰/۰۶
	کمبود جذابیت منطقه به دلیل نبود امکانات رفاهی مطلوب	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	عدم آشنایی و شناخت سرمایه‌گذاران محلی، منطقه ای و ملی	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
نهادی	نامناسب بودن زیر ساخت‌های محلی و کالبدی (مانند جاده‌ها و فاضلاب)	۰/۰۶	۴	۰/۲۴
	بالا بردن سطح آب سفره زیرزمینی در منطقه ساحلی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	عدم تلبانات لازم در زمینه گردشگری	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
نهادی	علم معرفی جاذبه‌های گردشگری بوشهر به عنوان مقصد گردشگری	۰/۰۲	۳	۰/۰۶
	عدم وجود منابع آب با کیفیت مناسب	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	سیستم حمل و نقل نامناسب	۰/۰۲	۲	۰/۰۶
نهادی	کمبود امکانات اقامتی موجود در منطقه	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
	کمبود تجهیزات شهری موجود در منطقه	۰/۰۵	۴	۰/۲۰
	عدم وجود کانون‌های فعالیتی مناسب در ساحل	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	جمع	۰/۵۳		۱/۶۵

Source: (Research findings, 2019)

از دیدگاه پرسش شوندگان مهم‌ترین نقاط قوتی که مرزهای ایران در خلیج فارس در زمینه توسعه گردشگری از آن برخوردار است، عبارت‌اند از: آداب و رسوم، فرهنگ بومی و مکان‌های تاریخی و دیدنی مرزهای ایران در خلیج فارس با امتیاز وزنی ۰/۳۲ در رده اول، خونگرمی و مهمان‌نوازی مردم ساکن مرزهای ایران در خلیج فارس و وجود مناطق ساحلی و چشم‌انداز ساحلی منحصر به فرد منطقه هر دو با امتیاز وزنی ۰/۲۸ در رده دوم، تنوع چشم‌انداز زیبا در منطقه با امتیاز وزنی ۰/۲۴ در رده سوم قرار دارد. از سوی دیگر به نظر پرسش‌شوندگان کمبود امکانات اقامتی موجود در منطقه با امتیاز وزنی ۱/۲۸ در رده اول به عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف و سپس نامناسب بودن زیرساخت‌های محیطی و کالبدی (همانند جاده‌ها و فاضلاب) با امتیاز وزنی ۰/۲۴ در رده دوم و کمبود تجهیزات مرزهای ایران در خلیج فارس موجود در منطقه با امتیاز وزنی ۰/۲۰ نیز در رده سوم نقاط ضعف گردشگری در مرزهای ایران در خلیج فارس قرار گرفته است.

جدول ۳- نتایج تجزیه و تحلیل عوامل داخلی (نقاط ضعف)

انواع عوامل موثر	ضعف‌ها	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
اقتصادی	عدم وجود برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های محلی در این ناحیه در خصوص صنعت گردشگری	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	عدم سرمایه‌گذاری برای شناسایی نواحی مستعد در زمینه گردشگری	۰/۰۳	۲	۰/۰۴
اجتماعی- فرهنگی	کمبود امکانات اقامتی توسط نهادهای دولتی یا بخش‌های خصوصی	۰/۰۳	۲	۰/۰۴
	کمبود نیروهای متخصص و آموزش دیده در زمینه گردشگری ساحلی	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	عدم آشنایی مردم بومی و عدم آموزش آن‌ها در نحوه برخورد با گردشگران	۰/۰۲	۳	۰/۰۴
	افزایش تعداد جوانان بیکار	۰/۰۲	۳	۰/۰۶
	پایین بودن سطح آگاهی مردم در خصوص مزایای توریسم	۰/۰۲	۳	۰/۰۶
	کمبود جذابیت منطقه به دلیل نبود امکانات رفاهی مطلوب	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
اکولوژیکی	عدم آشنایی و شناخت سرمایه‌گذاران محله‌ای، منطقه‌ای و ملی	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	نامناسب بودن زیرساخت‌های محیطی و کالبدی و کالبدی (همانند جاده‌ها و فاضلاب)	۰/۰۶	۲	۰/۰۴
	بالا بودن سطح آب سفره زیرزمینی در منطقه ساحلی	۰/۰۳	۲	۰/۰۹
	عدم تبلیغات لازم در زمینه گردشگری	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	عدم معرفی جاذبه‌های گردشگری‌یوشهر به عنوان مقصد گردشگری	۰/۰۲	۳	۰/۰۹
نهادی	عدم وجود منابع آب با کیفیت مناسب در فاصله نزدیک	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	سیستم حمل و نقل نامناسب	۰/۰۲	۲	۰/۰۶
	کمبود امکانات اقامتی موجود در منطقه	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
	کمبود تجهیزات شهری موجود در منطقه	۰/۰۵	۴	۰/۲۰
	عدم وجود کانون‌های فعالیتی مناسب در ساحل	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
		۰/۵۳		۹/۶۵

Source: (Research findings, 2019)

۳- عوامل مؤثر خارجی بر گردشگری ناحیه مورد مطالعه

هدف این مرحله بررسی آثار محیط خارجی در ناحیه مورد مطالعه جهت شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهایی است که ناحیه در ارتباط با گسترش گردشگری با آن مواجه است. بر اساس پرسش‌نامه توزیع شده، مجموعه فرصت‌ها و تهدیدهایی -موجود بر این- ناحیه- از لحاظ- گردشگری- در غالب ابعاد اقتصادی، اجتماعی فرهنگی، اکولوژیکی و نهادی مورد توجه و بررسی قرار گرفته است که در جداول زیر آورده شده است.

جدول ۴- نتایج تجزیه و تحلیل عوامل خارجی (فرصت‌ها)

انواع عوامل	فرصت‌ها	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
اقتصادی	افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	توسعه و تجهیز محورهای اصلی و فرعی ارتباطی کشور	۰/۰۵	۴	۰/۲۰
	پتانسیل احداث کاربری‌های مناسب جهت استفاده گردشگران از قبیل شهر بازی، ایجاد هتل‌های بین‌المللی چند ستاره و سایر تجهیزات رفاهی تفریحی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	سطح بالای آگاهی گردشگران در برخورد با مردم	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
اجتماعی- فرهنگی	سنت‌ها و مراسم مذهبی بومی منطقه	۰/۰۶	۴	۰/۲۴
	استقبال خوب گردشگران از مناطق ساحلی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	ساماندهی فعالیت‌های مربوط به منابع دینی و برگزاری نمایشگاه‌های فصلی صنایع دستی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	وجود خلیج فارس به عنوان اصلی‌ترین جاذبه گردشگری	۰/۰۸	۴	۰/۲۲
اکولوژیکی	درجه حرارت مناسب در فصول سرد سال و بالا بودن ساعت آفتابی روز	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	آمادگی گردشگران جهت تفریح و تفرج در کنار ساحل در زمان مناسب در شرایط اقلیمی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	وجود تعداد زیادی شناور سنتی و کارگاه لنج‌سازی	۰/۰۲	۲	۰/۰۹
	استفاده از تنوع چشم‌اندازی منطقه	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
نهادی	نزدیکی به کشورهای خلیج فارس و جذب گردشگر خارجی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	افزایش توجه و حمایت مسولان کشور از توسعه شهری با رویکرد اشتغال‌زایی و کسب درآمد	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
	تربیت نیروهای نخبه و بانجربه	۰/۰۲	۳	۰/۰۶
	امکان ایجاد پارک موزه با تأکید بر گونه‌های ساحلی (انواع پرندگان کنار آبی و آبی)	۰/۰۳	۲	۰/۰۶
جمع		۰/۵۴		۱/۶۹

Source: (Research findings, 2019)

با توجه به جدول مهم‌ترین فرصت‌هایی که مرزهای ایران در خلیج فارس در زمینه توسعه گردشگری از دیدگاه پرسش‌شوندگان با آن روبه‌روست عبارت‌اند از: وجود خلیج فارس به عنوان اصلی‌ترین جاذبه گردشگری که با امتیاز وزنی ۰/۳۲ به عنوان اولین فرصت شناخته شده است، سنت‌ها و مراسم مذهبی بومی منطقه با امتیاز وزنی ۰/۲۴ به عنوان دومین فرصت پیش رو و توسعه و تجهیز محورهای اصلی و فرعی ارتباطی کشور با امتیاز وزنی ۰/۲۰ در اولویت بعدی قرار دارد. همچنین از مهم‌ترین تهدیدهای مدنظر پرسش‌گران، بالا بودن درجه حرارت و رطوبت در فصل تابستان با امتیاز وزن ۰/۳۶ به عنوان مهم‌ترین تهدید، از بین رفتن فرهنگ سنتی و محلی مردم و عدم توجه به فرهنگ سنتی و محلی با امتیاز وزنی ۰/۲۸ به عنوان دومین عامل و تهدیدهای زیست محیطی و ایجاد خسارت به آثار تاریخی، فرهنگی و طبیعی با امتیاز وزنی ۰/۲۰ به عنوان سومین عامل تهدیدی روبه روی مرزهای ایران در خلیج فارس در زمینه توسعه گردشگری است.

جدول ۵- نتایج تجزیه و تحلیل عوامل خارجی (تهدیدها)

انواع عوامل موثر	تهدیدها	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
اقتصادی	کافی نبودن سرمایه‌گذاری‌های خارج از منطقه در جهت جذب گردشگر	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	عدم توجه مسئولین به اقتصاد گردشگری موجود در منطقه	۰/۰۴	۳	۰/۱۲
اجتماعی فرهنگی	افزایش تمایل و انگیزه گردشگران به مسافرت سایر مناطق تفریحی نزدیک و رقیب	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	از بین رفتن فرهنگ سنتی و محلی مردم و عدم توجه به فرهنگ سنتی و محلی	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
	آشنایی مردم بومی با عقاید جدید و شیوه نادرست رفتاری	۰/۰۴	۳	۰/۱۲
اکولوژیکی	بالا بودن درجه حرارت و رطوبت در فصل تابستان	۰/۰۹	۴	۰/۳۶
نهادی	آلودگی آب در مناطق در مناطق ساحلی	۰/۰۱	۲	۰/۰۲
	تهدیدهای زیست محیطی و ایجاد خسارت به آثار تاریخی، فرهنگی و طبیعی	۰/۰۵	۴	۰/۲۰
	عدم ارائه مجوز و تسهیلات از سوی دولت جهت گسترش و توسعه تجهیزات و تأسیسات گردشگری	۰/۰۲	۳	۰/۰۴
	محدودیت قانونی موجود در توسعه مناطق ساحلی	۰/۰۲	۲	۰/۰۴
جمع	رسوبگذاری در منطقه ساحلی که عامل تهدید کننده فعالیت‌های دریایی و تأسیسات ساحلی خواهد بود	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	غلبه بصری دریا و کم توجهی به سایر پدیده‌های طبیعی	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
	جمع		۰/۴۶	۱/۵۴

Source: (Research findings, 2019)

۵- ارائه استراتژی‌های توسعه مرزهای ایران در خلیج فارس بر اساس مدل SWOT

ماتریس سوات امکان تدوین چهار انتخاب یا راهبرد متفاوت را فراهم می‌آورد. البته، در جریان عمل برخی از راهبردها با یکدیگر هم‌پوشانی داشته، یا به‌طور هم‌زمان و هماهنگ با یکدیگر به اجرا در می‌آیند. در واقع، برحسب وضعیت سیستم، چهار دسته راهبرد را که از نظر درجه کنشگری متفاوت هستند، می‌توان تدوین کرد:

۱- راهبرد دفاعی: هدف کلی راهبرد دفاعی یا حداقل - حداقل که می‌توان آن را «راهبرد بقا» نیز نامید، کاهش ضعف‌های سیستم برای کاستن و خنثی‌سازی تهدیدهاست.

۲- راهبرد انطباقی: راهبرد انطباقی یا راهبرد حداقل - حداکثر، تلاش دارد با کاستن از ضعف‌ها حداکثر استفاده را از فرصت‌های موجود ببرد. یک سازمان ممکن است در محیط خارجی خود متوجه وجود فرصت‌هایی شود، ولی به واسطه ضعف‌های سازمانی خود قادر به بهره‌برداری از آن نباشد، در چنین شرایطی اتخاذ راهبرد انطباقی می‌تواند امکان استفاده از فرصت را فراهم آورد.

۳- راهبرد اقتضایی (حداکثر - حداقل): این راهبرد بر پایه بهره‌گرفتن از قوت‌های سیستم برای مقابله با تهدیدات تدوین می‌شود و هدف آن به حداکثر رساندن نقاط قوت و به حداقل رساندن تهدیدات است. با وجود این، از آنجا که تجارب گذشته نشان داده است که کاربرد نابجای قدرت می‌تواند نتایج نامطلوبی به بار آورد، هیچ سازمانی نباید به‌طور نسنجیده از قدرت خود برای رفع تهدیدات استفاده کند.

۴- راهبرد تهاجمی (حداکثر - حداکثر): تمام سیستم‌ها خواهان وضعیتی هستند که قادر باشند همزمان قوت و فرصت‌های خود را به حداکثر برسانند. برخلاف راهبرد دفاعی که یک راه حل واکنشی است، راهبرد تهاجمی یک راه حل کنشگر است، در چنین وضعیتی سازمان با استفاده از نقاط قوت خویش برای گسترش بازار تولیدات و خدمات گام برمی‌دارد (Golkar, 2005: 53). راهبردهای تحلیل سوات در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۶- راهبردهای چهارگانه بر اساس تحلیل سوات

محیط داخلی		محیط بیرونی	
قوت‌ها	ضعف‌ها	فرصت‌ها	تهدیدها
WO	SO	راهبرد تهاجمی	راهبرد دفاعی
(حداقل - حداقل)	(حداکثر - حداکثر)	(حداکثر - حداکثر)	(حداقل - حداقل)
WT	ST	راهبرد اقتضایی	راهبرد انطباقی
(حداقل - حداقل)	(حداکثر - حداقل)	(حداکثر - حداقل)	(حداقل - حداقل)

Source: (Research findings, 2019)

۶- رتبه‌بندی و سطح‌بندی پتانسیل‌های منطقه از نظر پاسخ دهندگان

تکنیک اولویت‌بندی به وسیله شباهت به وضعیت ایده‌آل (TOPSIS) یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره است که در سال ۱۹۸۱ به وسیله هوانگ و یون ارائه گردید. در این روش m گزینه به وسیله n شاخص مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (طواری و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۱). اصل اساسی مدل TOPSIS این است که گزینه انتخابی باید دارای کمترین فاصله از وضعیت ایده‌آل (بهترین حالت) و دورترین فاصله از وضعیت ایده‌آل منفی (بدترین حالت) داشته باشد؛ به عبارت دیگر در این روش میزان فاصله یک عامل با عامل ایده‌آل مثبت و منفی سنجیده می‌شود و این خود

معیار درجه‌بندی و اولویت‌بندی عوامل است (Shafi'i Roodpashti & Mirghafouri, 2008: 42). جهت بهره‌گیری از این تکنیک مراحل زیر به اجرا گذاشته می‌شود.

مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس n آلترناتیو و m شاخص.

جدول ۷-راهبردهای ۴ گانه مدل سوات در توسعه منطقه

ماتریس	نقاط قوت S	نقاط ضعف W
فرصت‌ها	راهبردهای رقابتی/تهاجمی S0	راهبردهای بازنگری W0
O	S01. تاکید بر توسعه گردشگری طبیعی و فرهنگی به دلیل مزیت‌های نسبی برای توسعه گردشگری	W01. تشویق بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در ساختار اقتصادی در راستای افزایش امکانات و خدمات مورد نیاز برای جذب گردشگر
	S02. استفاده از نیروهای متخصص و با تجربه به منظور ایجاد تشکلهای تعاونی مردمی از طریق نشست‌ها و جلسات مختلف با مردم منطقه مورد مطالعه	W02. آموزش و اطلاع‌رسانی از ضوابط و معیارها توسط نهادها و دستگاههای مسئول به منظور کاهش آسیب‌های زیست‌محیطی و منطقی نمودن روند توسعه
	S03. تمرکز عمده فعالیت‌های گردشگری بر بهره‌برداری از منابع و جاذبه‌های موجود در منطقه	W03. بازنگری و توسعه نهادها و سازمان‌های مرتبط در منطقه مورد مطالعه برای آموزش مردم به منظور بهره‌گیری بهینه و هدفمند از منابع
	S04. آموزش هرچه بیشتر افراد متخصص در زمینه اشتغال زایی و توسعه گردشگری در منطقه	W04. بازنگری قوانین و مقررات و مکان‌های گردشگری این ناحیه به منظور بهره‌برداری و استفاده مردم و همچنین جلوگیری از بورس بازی زمین
	S05. جذب گردشگران با معرفی و تبلیغات مربوط به جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی	W05. آشنا کردن مدیران هتل‌ها و دفاتر خدمات مسافرتی با روش‌های نوین ارتباطات و بازاریابی گردشگری
تهدیدها	راهبردهای تنوع ST	راهبردهای تدافعی WT
T	ST1. تنوع بخشی به امکانات، فعالیت‌ها و خدمات گردشگری به‌منظور جلب رضایت گردشگران ورودی	WT1. برگزاری سمینارها و نشست‌های توسعه سرمایه‌گذاری صنعت گردشگری توسط سازمان گردشگری با سایر دستگاهها و مسئولان مرتبط و کارآفرینان و دانشگاهیان
	ST2. بهره‌گیری از پتانسیل‌های منطقه و همجواری با خلیج فارس در فراهم‌سازی و توسعه فعالیت‌های سازگار با محیط.	WT2. تدوین قوانین و مقررات ویژه جهت استفاده بهینه از جاذبه‌های گردشگری و جلوگیری از تخریب، آلودگی و از بین رفتن این منابع در این نواحی
	ST3. تنوع بخشی و توسعه برنامه‌های تبلیغاتی برای معرفی جاذبه‌های طبیعی، انسانی، خصوصیات بارز فرهنگی و شرکت در سایر جشنواره‌ها، نمایشگاهها و سمینارها به طور داوطلبانه.	WT3. جلوگیری از ساخت و ساز انبوه و بدون برنامه‌ریزی در حریم ساحل به وسیله آگاه نمودن مردم از پیامدهای مخرب آن
	ST4. توسعه خدمات پشتیبان تولید، گردشگری بازرگانی، بانکی و بیمه‌ای، حمل و نقل و ترانزیت	WT4. ایجاد زیرساخت‌های مناسب (حمل و نقل، امکانات و خدمات رفاهی و...) از طریق هدایت سرمایه‌گذاری دولتی برای جلوگیری از جذب مسافرها و گردشگران توسط مراکز تفریحی رقیب در سطح منطقه
	ST5. تامین امنیت مکان‌های توریستی بوشهر جهت جلوگیری از بروز تخلفات اجتماعی و سایر تخلفات	WT5. آموزش و اطلاع‌رسانی در نحوه برخورد با گردشگران به منظور جلوگیری از برخورد با گردشگران به منظور جلوگیری از تعارض بین گردشگران و مردم

Source: (Research findings, 2019)

در واقع، ماتریس پایه ما در اینجا همان ویژگی‌هایی که در جذب گردشگران مؤثرند برای هر بخش بوده که به عنوان شاخص خام قلمداد شده و جهت سطح‌بندی از مدل TOPSIS استفاده شده که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۸-ماتریس اولیه شاخصه‌های گردشگری بخش‌های مختلف منطقه مورد مطالعه

شاخص	امنیت	ساحل	جاده‌ها و جمل	مراکز	آداب و پوشش	گیاهی	خدمات	آب‌وهوا	برخورد مناسب	مراسم مذهبی	جمع
ها	و نقل	اقامتی	رسوم	منحصر به فرد	شهری	تاریخی	مردم	سنتی	کل		
۱	۸	۶	۴	۸	۶	۳	۴	۸	۹	۶۵	
۲	۷	۶	۸	۷	۶	۳	۴	۸	۷	۶۴	
۳	۷	۶	۴	۸	۶	۴	۴	۹	۹	۶۸	
۴	۷	۷	۴	۷	۶	۴	۴	۸	۸	۶۵	
۵	۷	۶	۴	۷	۶	۴	۴	۹	۸	۶۶	
۶	۶	۶	۴	۷	۶	۳	۴	۸	۸	۶۳	
۷	۷	۶	۴	۷	۶	۴	۴	۸	۹	۶۶	
۸	۷	۶	۶	۷	۶	۴	۳	۹	۹	۶۷	

Source: (Research findings, 2019)

مرحله دوم: استاندارد نمودن داده‌ها و تشکیل ماتریس استاندارد (بی‌مقیاس) از طریق رابطه زیر:

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad R_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}$$

در این مرحله، اقدام به استاندارد کردن و یکدست کردن داده‌های خام شده که نتایج در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۹- ماتریس استاندارد شده شاخص‌ها

۰/۳۲۹	۰/۳۳۸	۰/۳۰۵	۰/۳۳۸	۰/۳۳۷	۰/۳۲۷	۰/۳۴۴	۰/۳۸۵	امنیت
۰/۲۸۲	۰/۲۹۰	۰/۳۰۵	۰/۲۹۰	۰/۳۳۷	۰/۲۸۱	۰/۲۹۵	۰/۲۸۹	ساحل
۰/۲۸۲	۰/۱۹۳	۰/۲۰۳	۰/۱۹۳	۰/۱۹۲	۰/۱۸۷	۰/۳۹۴	۰/۱۹۲	جاده‌ها و حمل و نقل
۰/۳۲۹	۰/۳۳۸	۰/۳۰۵	۰/۳۳۸	۰/۳۳۷	۰/۳۴۷	۰/۳۴۴	۰/۳۸۵	مراکز اقامتی
۰/۳۲۹	۰/۳۳۸	۰/۳۰۵	۰/۳۳۸	۰/۳۳۷	۰/۲۸۱	۰/۲۹۵	۰/۲۸۹	آداب و رسوم
۰/۲۸۲	۰/۲۹۰	۰/۳۰۵	۰/۲۹۰	۰/۲۸۹	۰/۲۸۱	۰/۲۹۵	۰/۲۸۹	پوشش گیاهی منحصر به فرد
۰/۱۸۸	۰/۱۹۳	۰/۱۵۷	۰/۱۹۳	۰/۱۹۲	۰/۱۸۷	۰/۱۴۷	۰/۱۴۴	خدمات شهری
۰/۱۴۱	۰/۱۹۳	۰/۲۰۳	۰/۱۹۳	۰/۱۹۲	۰/۱۸۷	۰/۱۹۷	۰/۱۹۲	آبیه تاریخی
۰/۴۲۳	۰/۳۸۶	۰/۴۰۶	۰/۴۳۵	۰/۳۸۵	۰/۴۲۱	۰/۳۹۴	۰/۳۸۵	برخورد مناسب مردم
۰/۴۲۳	۴۳۵	۰/۴۰۶	۰/۳۸۶	۰/۳۸۵	۰/۴۲۱	۰/۳۴۴	۰/۴۳۳	مراسم مذهبی سنتی

Source: (Research findings, 2019)

مرحله سوم: تعیین وزن هر یک از شاخص‌ها و ایجاد ماتریس بی‌مقیاس وزین (۷):

$$V_{ij} = R_{ij} \times W_{n \times n} = \begin{bmatrix} v_{11} & \dots & v_{1j} & \dots & v_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ v_{m1} & \dots & v_{mj} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix}$$

از آنجایی که اهمیت شاخص‌ها (در اینجا انواع گردشگری) یکسان نیست بنابراین بسته به اهمیت هر شاخص و شاخصه‌ای دیگر در گردشگری شهرستان به صورت کارشناسی شده وزنی به هر شاخص اختصاص داده می‌شود. مرحله چهارم و پنجم: مشخص نمودن حالت‌های ایدئال مثبت و ایدئال منفی (بالاترین و پایین‌ترین حالت هر شاخص):

$$A^+ = \{(\max V_{ij} | j \in J), (\min V_{ij} | j \in \bar{J}) | i = 1, 2, \dots, m\} = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_j^+, \dots, v_n^+\}$$

$$A^- = \{(\min V_{ij} | j \in J), (\max V_{ij} | j \in \bar{J}) | i = 1, 2, \dots, m\} = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_n^-\}$$

شاخص):

مرحله ششم: تعیین معیار فاصله‌ای برای آلترناتیو ایدئال و آلترناتیو حداقل:

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - v_j^+)^2}; i = 1, 2, \dots, m$$

فاصله گزینه i ام از ایده آل مثبت

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - v_j^-)^2}; i = 1, 2, \dots, m$$

فاصله گزینه i ام از ایده آل منفی

مرحله هفتم: محاسبه نزدیکی نسبی گزینه (Aii) به وضعیت ایدئال:

$$SL_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}; 0 \leq SL_i^+ \leq 1; i = 1, 2, \dots, m$$

مرحله هشتم: رتبه‌بندی آلترناتیوها بر اساس میزان به ترتیب نزولی، در این راستا $I=1$ نشان دهنده بالاترین رتبه و نیز نشان دهنده کمترین رتبه است. در نهایت، با توجه به میزان بخش‌ها به طبقه (بسیار ضعیف ۰ تا ۰/۲، ضعیف ۰/۲ تا ۰/۴، متوسط ۰/۴ تا ۰/۶، خوب ۰/۶ تا ۰/۸، بسیار خوب ۰/۸ تا ۱) سطح‌بندی می‌گردد که در جدول ۹ ارائه شده است.

۹-رتبه‌بندی و سطح‌بندی وضعیت توسعه‌یافتگی گردشگری منطقه مورد مطالعه بر اساس نظر پاسخ‌دهندگان با استفاده از تکنیک TOPSIS

جهت سنجش وضعیت کنونی توسعه‌یافتگی گردشگری از منظر شاخص‌هایی همچون امنیت، مدیریت، وضعیت تسهیلات و امکانات اقامتی و رفاهی، وضعیت تسهیلات دسترسی، ارتباطی و حمل‌ونقل مربوط به گردشگری و پرسش‌نامه در اختیار افراد بومی شهر منطقه قرار می‌گیرد و از آن‌ها خواسته می‌شود که برای هر بخش به هر شاخص امتیازی را به درصد (بین صفر و صد) اختصاص دهند. سپس از هر شاخص برای هر بخش میانگین گرفته می‌شود و از مجموع آن‌ها یک ماتریس اولیه تشکیل می‌گردد.

در نهایت با استفاده از تکنیک TOPSIS به سنجش توسعه‌یافتگی گردشگری بخش‌ها و سطح‌بندی و رتبه آن‌ها از این لحاظ مبادرت می‌شود. بنابر نتایج به دست آمده استخراجی از پرسشنامه که در ۸ منطقه مشخص شده شهر منطقه توزیع گردیده است، اولویت‌های پتانسیل‌های گردشگری و سطح آن با استفاده از تکنیک و نرم‌افزار تاپسیس مشخص گردیده است. نتایج به دست آمده از خروجی نرم‌افزار در جدول ارائه شده است.

جدول ۱۰- رتبه‌بندی نهایی بخش‌های مختلف منطقه از لحاظ پتانسیل گردشگری با استفاده از مدل TOPSIS

نام بخش	SL^+_i	رتبه	سطح
امنیت	۰/۵۳۴۷	۵	متوسط
ساحل	۰/۵۳۳۹	۲	متوسط
جاده‌ها و حمل و نقل	۰/۳۴۳۶	۸	ضعیف
مراکز اقامتی	۰/۲۸۳۰	۴	ضعیف
آداب و رسوم	۰/۲۸۱۵	۶	ضعیف
پوشش گیاهی منحصر به فرد	۰/۲۷۷۸	۷	ضعیف
خدمات شهری	۰/۱۹۶۸	۱۰	بسیار ضعیف
ابنیه تاریخی	۰/۰۳۳۲	۹	بسیار ضعیف
برخورد مناسب مردم	۰/۰۰۸۶	۱	بسیار ضعیف
مراسم مذهبی - سنتی	۰/۰۰۲۳	۳	بسیار ضعیف

Source: (Research findings, 2019)

۱۰-رتبه‌بندی و سطح‌بندی پتانسیل‌های منطقه از نظر پاسخ‌دهندگان

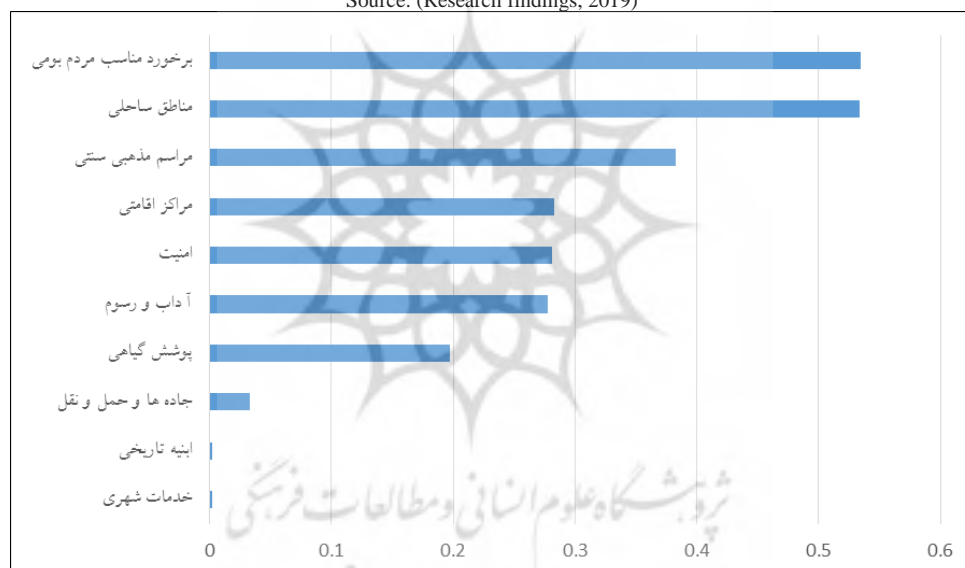
اصل اساسی مدل TOPSIS بر این است که گزینه انتخابی باید دارای کمترین فاصله از وضعیت ایده‌آل (بهترین حالت) و دورترین فاصله از وضعیت ایده‌آل منفی (بدترین حالت) داشته باشد؛ به عبارت دیگر در این روش میزان فاصله یک عامل با عامل ایده‌آل مثبت و منفی سنجیده می‌شود و این خود معیار درجه‌بندی و اولویت‌بندی عوامل است (Shafi'i Roodpashti & Mirghafouri, 2008: 42). در سطح‌بندی پتانسیل‌های گردشگری منطقه در ابتدا برای توزیع پرسشنامه، منطقه به ۸ حوزه تقسیم شده است. همچنین در تدوین پرسشنامه عوامل ۱۰ گانه امنیت، مناطق ساحلی، جاده‌ها و حمل‌ونقل، آداب و رسوم سنتی، پوشش گیاهی منحصر به فرد، خدمات شهری، مراکز اقامتی، ابنیه

تاریخی، برخورد مناسب مردم بومی و مراسم سنتی مذهبی را در نظر گرفته شده است. با توجه به تعداد افراد پاسخگو در هر منطقه، جهت رتبه‌بندی و سطح‌بندی وزن مناسب به معیارها (حوزه‌های ۸ گانه) داده شد و نتیجه به دست آمده در جداول زیر آمده است.

جدول ۱۱- خروجی نرم‌افزار تاپسیس

اولویت	گزینه‌ها	ضریب نزدیکی
۱	برخورد مناسب مردم بومی	۰/۵۳۴۷
۲	مناطق ساحلی	۰/۵۳۳۹
۳	مراسم مذهبی سنتی	۰/۳۴۳۶
۴	مراکز اقامتی	۰/۲۸۳۰
۵	امنیت	۰/۲۸۱۵
۶	آداب و رسوم	۰/۲۷۷۸
۷	پوشش گیاهی	۰/۱۹۶۸
۸	جاده‌ها و حمل و نقل	۰/۳۳۳۲
۹	ابنیه تاریخی	۰/۰۰۸۶
۱۰	خدمات شهری	۰/۰۰۲۳

Source: (Research findings, 2019)

نمودار ۱: رتبه‌بندی و سطح‌بندی وضعیت پارامترهای مربوط به توسعه

Source: (Research findings, 2019)

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

تحلیل عاملی یک تکنیک چند متغیری است که به منظور پی بردن به متغیرهای زیربنایی یک پدیده یا تلخیص مجموعه‌ای از داده‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. داده‌های اولیه برای تحلیل عاملی داده‌های حاصل از ماتریس همبستگی بین متغیرهاست. در تحلیل عاملی متغیرهای وابسته از قبل تعیین‌شده‌ای وجود ندارد؛ بلکه مجموعه‌ای از متغیرهاست که با یکدیگر همبستگی دارند. تحلیل عاملی معمولاً با دو رویکرد اکتشافی و تأییدی به کار می‌رود. تحلیل عاملی تأییدی به ترتیب طی چند مرحله انجام می‌شود. ابتدا جدول ماتریس همبستگی بین متغیرها تهیه می‌شود. این ماتریس میزان همبستگی متغیرها را با یکدیگر مشخص می‌کند و بدیهی است که همبستگی هر متغیر با خودش همبستگی کاملی است با شاخص +۱ مشخص می‌گردد. در مرحله دوم عامل‌ها استخراج و میزان اشتراکات

نشان می‌دهد که چند درصد از واریانس هر متغیر، واریانس «عامل مشترک» است. در مرحله سوم عوامل استخراج شده مورد چرخش قرار می‌گیرد تا ساختار متغیرها ساده‌تر گشته و دقیقاً معلوم شود که کدام متغیرها با کدام تحلیل و تفسیر محقق قرار می‌گیرند. اجرای این روش تحلیل نیازمند پیش‌فرض‌هایی اساسی است. تحلیل عاملی مستلزم یک ماتریس همبستگی مناسب، حجم گروه نمونه کافی، وجود ارتباط، استقلال اندازه‌ها و با معنی بودن ماتریس همبستگی است. از بین این پیش‌فرض‌ها معنی‌دار بودن ماتریس همبستگی و کافی بودن نمونه از اهمیت زیادی برخوردار است. صاحب‌نظران علم آمار برای معنی‌دار بودن ماتریس همبستگی از «آزمون بارتلت» و برای کافی بودن حجم نمونه از آزمون KMO استفاده می‌کنند. آزمون بارتلت کفایت حداقل ارتباط لازم بین متغیرها را آزمون می‌کند در این آزمون چنانچه فرضیه صفر رد شود، داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب است. آزمون KMO شاخص کفایت حجم نمونه را مشخص می‌کند (هومن، ۱۳۸۴: ۳۸۴). چنانچه مقدار KMO بزرگ‌تر از ۰/۹ باشد نمونه عالی، در دامنه ۰/۸ شایسته، در دامنه ۰/۷ خوب، در دامنه ۰/۶ متوسط و در دامنه ۰/۵ ضعیف و کمتر از آن غیرقابل قبول است آزمون بارتلت این فرضیه را آزمون می‌کند که همبستگی بین متغیرها صفر است (بین متغیرها همبستگی وجود ندارد) رد این فرضیه، نشانگر این است که حداقل شرایط برای تحلیل عاملی وجود دارد.

مقدار شاخص KMO، مقدار آماره آزمون بارتلت، درجه آزادی و سطح معناداری در جدول ذیل آمده است و چون شاخص KMO برابر ۰,۵۶۰ است تعداد نمونه برای تحلیل عاملی کافی است و چون در دامنه ۰,۵ قرار دارد به آن ضعیف گویند که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱۳- آزمون KMO و بارتلت

مقدار شاخص KMO	۰/۵۶۰
مقدار آماره آزمون بارتلت	۶۳/۲۶۰
درجه آزادی	۱۰
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰

Source: (Research findings, 2019)

ماتریس اجزا که شامل بارهای عاملی هر یک از متغیرها در عوامل باقیمانده است. چون تفسیر بار عاملی بدون چرخش ساده نیست بنابراین عامل‌ها را می‌چرخانیم که در جدول ۱۲ ارائه شده است.

جدول ۱۴- ماتریس اجزاء

پارامترها	اجزاء				
	۱	۲	۳	۴	۵
آداب و رسوم سنتی مردم بوشهر	۰/۵۹۷	۰/۲۲۹	۰/۴۶۷	۰/۵۳۴	۰/۲۹۷
وجود تنوع غذایی	۰/۵۳۰	۰/۴۵۵	۰/۱۳۳	۰/۶۹۲	۰/۱۲۲
امنیت منطقه	۰/۶۵۸	۰/۱۸۱	۰/۵۳۶	۰/۲۰۸	۰/۴۵۱
نحوه پذیرش و استقبال مردم منطقه	۰/۴۲۵	۰/۶۶۴	۰/۴۳۰	۰/۰۸۸	-/۴۳۰
مراسم مذهبی سنتی	۰/۳۳۵	۰/۶۴۱	۰/۵۵۷	۰/۱۵۱	۰/۳۸۱

Source: (Research findings, 2019)

ماتریس چرخیده شده، شامل بارهای عاملی هر یک از متغیرها در عوامل باقیمانده پس از چرخش است، هرچه مقدار قدر مطلق این ضرایب بیشتر باشد، عامل مربوطه نقش بیشتری در کل تغییرات متغیر مورد نظر دارد که در جدول ۱۳ ارائه شده است.

جدول ۱۵- اجزای ماتریس چرخیده شده

پارامترها	اجزاء				
	۱	۲	۳	۴	۵
آداب و رسوم سنتی مردم بوشهر	۰/۰۷۲	۰/۰۶۲	۰/۹۹۲	۰/۰۱۶	۰/۰۷۹
وجود تنوع غذایی	۰/۹۹۴	۰/۰۰۹	۰/۰۷۲	۰/۰۱۴	-۰/۰۷۹
امنیت منطقه	۰/۰۸۰	۰/۰۳۴	۰/۰۸۰	۰/۰۹۳	۰/۹۸۹
نحوه پذیرش و استقبال مردم منطقه	۰/۰۱۴	۰/۰۹۲	۰/۰۱۶	۰/۹۹۱	۰/۰۹۲
مراسم مذهبی سنتی	۰/۰۰۹	۰/۹۹۳	۰/۰۶۲	۰/۹۲	-۰/۰۳۴

Source: (Research findings, 2019)

۵ عامل مشخص در این فرضیه داریم که میزان همبستگی آن‌ها با متغیرهای موردنظر سنجیده شده است: عامل اول: غذا، میزان همبستگی این عامل با وجود تنوع غذایی ویژه در منطقه همبستگی بسیار بالایی ۹۹۴ دارد. عامل دوم: مراسمات مذهبی، میزان همبستگی این عامل با مراسم سنتی مذهبی در منطقه همبستگی بسیار بالایی ۹۹۱ دارد. عامل سوم: آداب و رسوم، میزان همبستگی این عامل با آداب و رسوم سنتی در منطقه همبستگی بسیار بالایی ۹۹۲ دارد. عامل چهارم: مهمان نوازی، میزان همبستگی این عامل با نحوه پذیرش و استقبال مردم منطقه در منطقه همبستگی بسیار بالایی ۹۹۱ دارد. عامل پنجم: امنیت، میزان همبستگی این عامل با امنیت منطقه در منطقه همبستگی بسیار بالایی ۹۸۹ دارد. به دلیل وجود همبستگی بالا و مناسب بین عوامل و متغیرها نتیجه می‌گیریم تمامی پتانسیل‌های گردشگری در منطقه در توسعه اجتماعی و فرهنگی منطقه تأثیر می‌گذارد. تأیید فرضیه دوم با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی مقدار شاخص KMO، مقدار آماره آزمون بارتلت، درجه آزادی و سطح معناداری در جدول ذیل آمده است و چون شاخص KMO برابر ۰۵۹۱ است تعداد نمونه برای تحلیل عاملی کافی است و چون در دامنه ۰,۵ قرار دارد به آن ضعیف گویند که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱۶- آزمون KMO و بارتلت

مقدار شاخص KMO	۰/۵۹۱
مقدار آماره آزمون بارتلت	۱۸۱۰۵
درجه آزادی	۳
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰

Source: (Research findings, 2019)

ماتریس اجزا که شامل بارهای عاملی هر یک از متغیرها در عوامل باقیمانده است. چون تفسیر بار عاملی بدون چرخش ساده نیست بنابراین عامل‌ها را می‌چرخانیم که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱۷- ماتریس اجزاء

پارامترها	اجزاء		
	۱	۲	۳
امکانات زیرساختی	۰/۷۰۷	۰/۴۲۵	-۰/۵۶۵
ایجاد مراکز تفریحی و اقامتی	۰/۳۱۶	۰/۹۰۷	۰/۲۲۷
خدمات شهری	۰/۷۸۳	-۰/۰۱۸	۰/۶۲۲

Source: (Research findings, 2019)

ماتریس چرخیده شده، شامل بارهای عاملی هریک از متغیرها در عوامل باقیمانده پس از چرخش است، هرچه مقدار قدر مطلق این ضرایب بیشتر باشد، عامل مربوطه نقش بیشتری در کل تغییرات متغیر مورد نظر دارد که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱۸- اجزای ماتریس چرخیده شده

پارامترها	اجزاء		
	۱	۲	۳
امکانات زیرساختی	۰/۰۰۵	۰/۹۹۵	۰/۰۹۸
ایجاد مراکز تفریحی و اقامتی	۰/۹۹۹	۰/۰۰۵	۰/۰۴۶
خدمات شهری	-۰/۰۴۶	۰/۰۹۸	۰/۹۹۸

Source: (Research findings, 2019)

سه عامل مشخص در این فرضیه داریم که میزان همبستگی آن‌ها با متغیرهای مورد نظر سنجیده شده است: عامل اول: مراکز اقامتگاهی: میزان همبستگی این عامل با ایجاد مراکز تفریحی همبستگی بسیار بالایی ۰/۹۹۹ دارد. عامل دوم: زیرساخت‌ها: میزان همبستگی این عامل با امکانات زیرساختی همبستگی بسیار بالایی ۰/۹۹۵ دارد. عامل سوم: خدمات: میزان همبستگی این عامل با خدمات شهری همبستگی بسیار بالایی ۰/۹۹۴ دارد. به دلیل وجود همبستگی بالا و مناسب بین عوامل و متغیرها نتیجه می‌گیریم که کمبود امکانات و خدمات، مانع توسعه گردشگری در منطقه است و فرضیه دوم نیز تأیید می‌گردد.

منطقه مورد مطالعه با توجه به پیشینه تاریخی و فرهنگی، می‌بایست به طور جدی در عرصه گردشگری در کشور و جهان قدم بگذارد تا جلوه اصلی خود را اثبات کند. از مجموع آنچه که بیان شد می‌توان به این نتیجه رسید که با وجود توان‌ها و استعدادهای بالقوه منطقه مورد مطالعه برای توسعه منطقه، هنوز راه طولانی جهت استفاده از این توان‌ها وجود دارد. بهره‌مندی از مزایایی توسعه درون‌زا مانند درآمد و اشتغال‌زایی، نیازمند توجه به تمام بخش‌های مرتبط به این صنعت بوده و ایجاد هماهنگی‌های لازم بین آن‌ها، مدیریت واحد و تقسیم‌کار بین بخش‌های دولتی و خصوصی را طلب می‌کند. جداول ۲ و ۳ و ۴ و ۵ نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و فرصت‌های گردشگری منطقه مورد مطالعه در زمینه: مای مختلف را نشان داده است که با تقویت کردن مهم‌ترین نقاط قوت و فرصت‌ها و همچنین برنامه‌ریزی جهت نقاط ضعف و تهدیدها و کاهش آن‌ها می‌توان چشم‌انداز مناسبی برای توسعه صنعت گردشگری در منطقه مورد مطالعه را شاهد باشیم. مهم‌ترین نقاط قوتی که منطقه مورد مطالعه در زمینه گردشگری از آن برخوردار است، عبارت‌اند از: آداب و رسوم، فرهنگ بومی و مکان‌های تاریخی و دیدنی منطقه مورد مطالعه در رده اول، خونگرمی و مهمان‌نوازی مردم منطقه و وجود مناطق ساحلی و چشم‌انداز ساحلی منحصربه‌فرد منطقه در رده دوم، تنوع چشم‌انداز زیبا در منطقه در رده سوم، به ترتیب با امتیازهای وزنی ۰/۳۲، ۰/۲۸ و ۰/۲۴ قرار دارند. کمبود امکانات اقامتی موجود در منطقه به عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف و سپس نامناسب بودن زیرساخت‌های محیطی و کالبدی در رده دوم و کمبود تجهیزات شهری موجود در منطقه در رده سوم به ترتیب با امتیازهای وزنی، ۰/۲۸ و ۰/۲۴ و ۰/۲۰ قرار دارند. با توجه به داده‌های برگرفته از مدل SWOT مهم‌ترین فرصت‌هایی که منطقه مورد مطالعه در زمینه مبارزه با قاچاق و توسعه گردشگری با آن روبه روست عبارت‌اند از: وجود خلیج فارس به عنوان اصلی‌ترین جاذبه گردشگری، سنت‌ها و مراسم مذهبی بومی منطقه به عنوان دومین فرصت پیش رو و توسعه و

تجهیز محورهای اصلی و فرعی ارتباطی کشور در اولویت بعدی به ترتیب با امتیازهای وزنی ۰/۳۲، ۰/۲۴ و ۰/۲۰ قرار دارند. به عنوان مهم‌ترین تهدید، بالا بودن درجه حرارت و رطوبت در فصل تابستان در رده اول از بین رفتن فرهنگ سنتی و محلی مردم و عدم توجه به فرهنگ سنتی و محلی به عنوان دومین عامل و تهدیدهای زیست‌محیطی و ایجاد خسارت به آثار تاریخی، فرهنگی و طبیعی به عنوان سومین عامل به ترتیب با امتیازهای وزنی ۰/۳۶، ۰/۲۸ و ۰/۲۰ قرار دارند. در جدول ۷ راهبردهای ۴ گانه مدل سوات در توسعه گردشگری منطقه مورد مطالعه ارائه شده است که مد نظر قرار گرفتن این راهبردها می‌تواند منطقه مورد مطالعه را به توسعه در زمینه گردشگری هدایت کند. نتایج حاصل از مدل تاپسیس جهت رتبه‌بندی و سطح‌بندی پتانسیل‌های گردشگری بوشهر از نظر پاسخ‌دهندگان نشان دهنده آن است که برخورد مناسب مردم با ضریب نزدیکی ۰۳۴۷. در اولویت اول، ساحل زیبا و شنی با ضریب نزدیکی ۰۳۳۹. در اولویت دوم و مراسم مذهبی - سنتی با ضریب نزدیکی ۰۴۳۶. در اولویت سوم قرار گرفته و در جذب گردشگر به این منطقه تأثیرگذار هستند. تحلیل فرضیات بر اساس روش تحلیل عاملی نیز نشان می‌دهد، به دلیل وجود همبستگی بالا و مناسب بین عوامل و متغیرها، تمامی پتانسیل‌های گردشگری در منطقه مورد مطالعه در توسعه اجتماعی و فرهنگی آن تأثیر می‌گذارند، در نتیجه فرضیه اول تأیید می‌گردد و در فرضیه دوم به دلیل وجود همبستگی بالا و مناسب بین عوامل و متغیرها نتیجه می‌گیریم که کمبود امکانات و خدمات، مانع توسعه گردشگری در منطقه مورد مطالعه است و فرضیه دوم نیز تأیید می‌گردد.

Persian references

- Afshar Sistani, Iraj (2007), *The Persian Gulf (based on historical documents and geographical maps)*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Press and Publication Center.
- Hafez Nia, Mohammad Reza (1992), *Persian Gulf and the Strategic Role of Hormoz Tang*, Tehran: University of Humanities Textbooks.
- Mojtahedzadeh, Pirouz (1974), *Historical Geography of the Persian Gulf*, Tehran: Tehran University Press.
- Wilson, Sir Arnold (1987), *Persian Gulf*, translated by Mohammed Saeedi. Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Sabagh Kermani, Majid Amirian, Saeed (2000), *Investigating the Economic Impacts of Tourism on the Islamic Republic of Iran Using Data-Input Analysis*, *Business Research Journal*, p.
- Khorsholgholm, Mahmoud (1995), *Recognizing the Persian Gulf in Theory, Theory, Political-Economic Information*, Tenth Year, Number One and Second.
- Mojtahedzadeh, Pirouz (2000), *The Idea of Geopolitics and Iranian Myths Studying the Relations of Geography and Politics in a Changing World*, Tehran: Ney Publishing, First Edition.
- Hafiz Nia, MR (2006), *Principles and Concepts of Geopolitics*, Mashhad: Papelli Publications.
- Ezzati, Ezzatollah (2016), *Geostrategy Leaflet*, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran.
- Ezzati, Ezzatullah (2005), *Proceedings of the International Seminar on Energy and Security*, Bureau of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs. Tehran.
- Zeinabedin Yousef, Yahya Pour Mohammad, and Shirzad Zahra (2012), *Goeconomic Structure of the Middle East Based on the United Nations Millennium Development*, *Geography Quarterly*, New Period, Tenth Year, No. 34.
- Jeffrey Camp, Robert Harkawy (2004), *Strategic Geography of the Middle East*, Translated by: Seyyed Mehdi Hosseini Matin, Tehran: Institute for Strategic Studies.
- Lutwak, Edward (-), *From Geopolitics to Geo-Economics*, Translated by Mohammad Reza Hafez Nia and Hashem Nasiri, Tehran: Office of International Political Studies.
- Mojtahedzadeh Pirouz (2007), *Political Geography and Geographical Policy*, Tehran: Post Publications.
- Puya, Maryam. (2019). *Investigating the geopolitical position of Hormuz during the Safavid period and Portuguese dominance over that region*. *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11 (4), 402-389.

- Moradnia, Sajjad, Pishahifard, Zahra, Yazdan Panah, Kiomars, Zarei, Bahador. (2019). The Influence of the Geopolitical Structure Ruling on Russian-US Relations by Their Competition in Southwest Asia. *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11 (2), 239-260.
- Ashouri, Gholamreza, Morteza, Sheida. (2018). Investigating and analyzing the security structure of the Persian Gulf and the Strait of Hormuz in line with the deterrence security model with emphasis on regional and international strategic roles. *New Attitudes in Human Geography*, 10 (2), 191-214.
- Akhbari, Muhammad (2017), Geopolitical Opportunities in the Foreign Policy Relations of the Islamic Republic of Iran and the Middle East Countries (Case Study: Iraq 2010-2017). *New Attitudes in Human Geography*, 10 (1), 45-60.
- Latin references
- Brzeinski Zbigniew and Brent Scowcarft and Richard Morphy, (1909) ‘Differantiad ontaimant, Foreign Affairs. (may/june 1909.)
- Appa R, Korukonda (1999) Policy Imperatives For the International Economy and Fore Financial Markets in the Emerging World Order. *international Journal of value basement*. pp 51-67
- Bridge, gavin And Wood, Andrew (2005) Prectices of Globalization:learning from the oil Exploration and Production Industry.The royal Geographical Society.Vol 37,No 2.pp199-208
- BP Statistical Review of World Energy (June2013) bp.com/statistical review
- Carmody, Pdraig And Owusu, Francis (2007) Competing hegemons? Chinese versus American geo-economic stertegies in Africa.political geography.vol26.504-524
- Cohen, S.B (2009) Geopolitics of World System,American Sociological Association,vol 65,no1 (www.jstore.org/stable/2573-11(
- Harvey, D (2003) The New Imperialism, u.k.:Oxford University press
- International energy agency (2013) petrol and natural gas information
- Jong, jj (2008) The third EU Energy market pakage, Are we singing the right song? Clingendael international energy programz
- Kawac, Nadim (2010) gcc.China to talk investment,Oil Supply,Emirate
- Klare, Michael (2008) Rising Powers,shirinking planet, The new Geopolitics of Energy new York
- Mane,E Aurelia (2006) European energy security:Towards the creation of the geo -energy space. *Energy policy*.3773-3786 (www.elsevier.com/locate/enpol(
- Mercille, J (2008) The radical Geopolitics of US foreign policy,Geopolitical and Geo-economics logics of power political Geography, no27 (www.jstore.org/stable/19452(
- OPEC Monthly Oil Market Report (March 2014(
- World Energy Scenarios (2013),Composing energy futures to 2050.Project Partner Paul Scherrer Institute (PSI), Switzerla
- World Energy Issues Monitor (2014(
- Saouli, Adham, (2016),"Armed Political Movements in the Middle East", "The Future of Regional Security in the Middle East: Expert Perspectives on Coming Developments", Edited by Erika Holmquist and John Rydqvist, Rapportnr/Report no FOI-R-4251—SE.
- Gelvin, James L. (2018), "From bad to worse? 5 things 2018 will bring to the Middle East", Associated Press, Access at: <http://www.chicagotribune.com/sns-from-bad-to-worse-5-things-2018-will-bring-to-the-middle-east-89653-20180108-story.html>.
- Haenle, Paul; Suolao, Wang; Yahya, Maha; Yixiong, Hu; Blanc, Jarrett. (2018), "Precarious Future: China and the United States in the Middle East", Access at: <https://carnegietsinghua.org/2018/04/10/precarius-future-china-and-united-states-in-middle-east-event-6856>.
- Holmquist, Erika and Rydqvist, John, (2016),"The Future of Regional Security in the Middle East: Four Scenarios", Rapportnr/Report no FOI-R-4267—SE.
- Hiltermann, Joost, (2018), "Tackling the MENA Region’s Intersecting Conflicts", Crisis Group.
- Internet resources
- <https://www.britannica.com>
- <https://www.biorxiv.org>